

Анатолій Чернов

ЛІТОПИСЕЦЬ ЗМАГАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: СЕРГІЙ СТЕФАНОВИЧ ЖУК

Повертаються, мов птахи з вирію, імена несправедливо забутих видатних наших краян. Одні вже відроджені в новітній Україні, інші ще й досі, на жаль, знані лише невеликому колу людей, і їм ще торувати й торувати дорогу до українського загалу. Адже їхня діяльність, здобутки заслуговують на пам'ять і шану нащадків. Одним із цього сонму достойників є наш земляк – український громадський діяч, скульптор, мистецтвознавець, письменник, професор Сергій Стефанович Жук.

Народився він 7(20) (за іншими даними – 19 (31))¹ жовтня 1885 року на хуторі Швайчиній Балці Кобеляцького повіту на Полтавщині. Відомий полтавський журналіст і краєзнавець Костянтин Бобрищев стверджує, що цей хутір був розташований упритул до Кобеляк, і коли місто почало розростатися, просто злився з ним, утративши і назву, і свій статус. Родина наглядча Кобеляцької земської лікарні Стефана Жука та його дружини Марини (з роду Кондренко) мала п'ятеро дітей, і Сергійко був найменшим. Восени 1886 року вони переїхали до міста Кобеляк й оселилися над річкою Ворсклою. У своїх спогадах Сергій Жук згадує повінь 1887 року, коли «хвилі каламутної води вдираються до хати», та своє дитинство: «Вже два з половиною роки я сиднем сиджу – не в силі звестися на криві від англійської хвороби ноги. Ні цілюще сонце, ні гарячий пісок, ні солонна вода, ні ліки не можуть мені допомогти. Чудо, тільки чудо може врятувати дитину». І диво сталося. Мати відвезла маленького сина до Козельщанського монастиря. Молитва та срібний образок Божої матері, куплений там, допомогли дитині стати на ноги.

Родина Жуків була російськомовною. Любов до рідної мови, відчуття причетності до України привив хлопцеві «підсусідок» із хутора Прокіп Пузир. Сергій Жук згадує: «Сидячи на колінах у старого Прокопа, я вперше відчув себе сином українського народу. Дух сіряка і махорки полонив мене навіки. Коли я гладив і цілував колючі, давно не голені щоки Прокопа, я пестив і цілував увесь український народ, що персоніфікувався у його особі... Не зважаючи на те, що я змалку чув: «Так благородні діти не розмовляють», – я визнав мужиків за рідну націю, а їхню мову – за власну». Старший Сергій

брат Іван мав хист до малювання, і малою дуже дивувало, навіть вражало – «...ну як можна намалювати таку живу селянську хату з тинном, а на кілочках – глечики і горнята; або коні, що басують і мчаться вітром, це вже над усяку міру». Сам також привчився малювати. А грамоти набирався разом зі старшою сестрою Лідією: «Коли батько навчає сестру, я сиджу тихенько на столі в ролі асистента. Коли сестра запнеться, батько запитає, я підкажу, як зветься літера».

Закінчивши місцеву школу, Сергій Жук вступає до Сімферопольського реального училища. Разом із А. Толчинським організовує в училищі українську громаду, яка займається пропагандою українських ідей у Криму. У Сімферополі він знайомиться з гімназисткою Єлизаветою Блейвич, яка згодом стане його дружиною. Народилася Єлизавета Семенівна 1886 року в Криму в родині військового урядовця Семена Блейвича. Мати її походила з давнього українського роду з Полтавщини – Аксюків. Освіту здобула в Сімферопольській жіночій гімназії. Побралися молодята 1908 року. Про свого чоловіка Єлизавета Семенівна говорить: «Цей піонер українського національного руху в Криму розбудив у моєму серці любов до України, до її співочої мови. З ним я пізнала українську літературу, українське мистецтво, українську історію».

Українські громадівці Криму організували 1908 року Шевченківські свята, що відбулися в прикрашеній понад сотнею українських національних прапорів залі Сімферопольського громадського зібрання – на сцені, декорованій українськими історичними корогвами. Єлизавета Жук згадує: «Це свято було посвятою моєї душі, я була Шевченківською «Катериною», я була Україною у живих образах, що їх ставив молодий мистець Сергій Жук...» 1909 року під час приїзду до Сімферополя славетного українського співця І. Алчевського, як і під час приїзду корифея українського театру М. Садовського, дружина виступала поруч із Сергієм Жуком як представниця української громадськості в Криму. Саме в Криму Сергій Жук знайомиться з В. Верховинцем, І. Тобілевичем, М. Ковалевським та іншими діячами української культури.

1912 року родина Жуків переїздить на постійне мешкання до Петербургу. Сергій навчається там у психоневрологічному інституті, ак-

¹ Ред.

тивно працює в низці громадських організацій. 1915 року він засновує Українське літературно-художнє товариство, офіційно затверджене 1916 року. Це була перша українська мистецька організація в Петербурзі, яка невдовзі стала осередком українського життя на терені Російської імперії. Сергій Жук писав: «Коли загриміли перуни Першої світової війни, всі українські культурно-освітні і громадські установи в Україні були заборонені. Ця подія підказала мені, що наспів час закласти велику всеукраїнську мистецьку організацію, яка – крім клубної роботи – буде провадити теоретично-наукову і практично-мистецьку працю, а також виконувати громадсько-політичні завдання. Такою організацією стало «Українське Літературно-Художнє Товариство». Товариство мало за завдання об'єднати розпорочені сили українських мистців, одірвати синів українського народу від московського впливу і поставити їх на службу рідному народові, якому вони зобов'язані своїм життям». На своїх прапорах з київським архистратигом Михаїлом, галицьким левом Товариство написало гасла: «Тільки в мистецтві виявляється душа народу», «Через ворота національності – в царство людськості». Тріумфи цього товариства, що об'єднувало найвизначніших мистців Петербурга, були гордістю його голови – Сергія Жука. За статутом, до осередку входили не лише дійсні члени (мистці), а й члени-прихильники. Серед членів товариства зустрічаємо українських образотворців: І. Похітонова, т. зв. українського Мейсоне, академіка М. Самокиша, С. Чупруненка – директора Миргородської мистецької школи, співців та акторів імператорських театрів Й. Супруненка, Є. Петренка, О. Кропивницьку; композиторів Ф. Якименка, Я. Степового; письменника Б. Лазаревського, вчених Хв. Вовка, М. Макаренка, О. Грушевського; громадських діячів М. Левитського, М. Лоського, П. Стебницького та багатьох інших. Товариство влаштувало низку програмових концертів з участю визначних майстрів співу, музики, слова. Згодом тут виникла думка створити постійну українську оперу, спочатку у вигляді окремих вистав у Музичній драмі. Із цією метою Музична драма замовила Сергієві Жуку переклад лібрето опери М. Мусоргського «Сорочинський ярмарок». Українська Центральна Рада ухвалила доручити організацію української опери літературно-художньому товариству. В Україні саме сталася зміна державного ладу, і клопотатися перед гетьманським урядом у справі утворення опери було делеговано до Києва голову товариства Сергія Жука. Займалося товариство і видавничою роботою – друкувало агітаційно-мистецькі картки, що поширювалися серед українського

війська. 1918 року діяльність товариства було перенесено до Києва.

Патріот Сергій Жук радісно сприйняв революцію 1917 року, піднесення національного руху в Україні й заснування в Києві Центральної Ради. Революція породила Українську військову раду в Петрограді (під проводом Є. Нероновича і Ф. Полонського) та Український революційний штаб (на чолі із С. Жуком і М. Байздренком). У Петербурзі, що мав перед революцією чотиримільйонне населення, українська колонія нараховувала щонайменше сто тисяч люду. Тут купчилися кращі українські мистецькі й наукові сили за царської Росії. Це місто було не тільки колискою слави українських мистців, а також колискою чиновного українства та пристанищем українського робітництва. Велика кількість петербурзького вояцтва була також родом з України. Надія та охорона царського трону – імперська гвардія – так само було дібрана з українців. Перед революцією в касарнях гвардійських полків проводили свою пропаганду українські громадські активісти. Коли вибухнула революція 1917 року, гвардійські полки з українців (Волинський, Семенівський, Ізмайлівський та інші) вирішили її долю, підтримавши зміни. Основним завданням Українського військового революційного штабу було виділити українців із загальної маси війська, об'єднати їх у військові частини, щоб поставити свої сили на захист кордонів Української держави, а в першу чергу – підтримати домагання уряду Української ЦР до Тимчасового уряду Росії у справі визнання ЦР. Українська військова маніфестація, організована Українським революційним штабом із вимогами до Тимчасового уряду визнати Українську Центральну Раду та її уряд, примусила Тимчасовий уряд послати до Києва своїх міністрів (Керенського, Терещенка і Церетелі) для переговорів.

1917 року Єлизавета Жук засновує в Петербурзі «Українське жіноче коло», гаслом якого було «Рівні права – рівні обов'язки». Мету «Українського жіночого кола» в статуті організації окреслено так: «„Українське Жіноче Коло“ закладається для об'єднання українського жіноцтва з метою національного і політичного усвідомлення жінки, піднесення рівня її духовного розвитку, освіти і економічного забезпечення, як головних засобів до українізації родини на шляху боротьби за здобуття волі України...» До виробітку статуту, відчувається, долучився Сергій Жук. Жіноче товариство організовувало концерти для українських військових частин, як були поєднані з промовами представників українських партій; оформляло вечори пам'яті (за полеглими козаками полку імені гетьмана Б. Хмельницького), збирало по-

жертви на допомогу постраждалим під час революції. 1920 року родина Жуків повертається до Києва. Сергій Стефанович працює завідувачем літературно-художньої частини Київського оперного театру й одночасно вчиться малярству в київській майстерні.

Інтерес до літературної творчості Сергій Жук виявив рано: ще 1902 року в газеті «Крим» з'явилася його перша театральна рецензія. У 1908–1917 роках він виступав із лекціями про творчість українських письменників Т. Шевченка, П. Мирного, І. Нечуй-Левицького. У 1916–1920-х роках очолював особисто засноване в Петербурзі українське літературне видавництво. Писав вірші, казки, новели, драми, етюди. Друкувався в «ЛНВ», «Молодій громаді», «Глобусі» тощо. Найвідоміші його твори того періоду – новели «Зустріч», «Лялька», «На хуторі», вірш «Перше травня», присвячений Богдану Хмельницькому. Критики зауважували, що поезія і проза письменника позначені ремінісценціями символізму, модернізму, філософським осмисленням явищ дійсності, глибоким ліризмом і фантазією.

У 1925–1928 роках С. Жук працює в різьбярській секції Українського інституту наукової мови при УАН як уже знаний майстер скульптури. 1923 року митець виробляє з допомогою дзеркально-симетричної композиції низку проектів для граніту: «Скорбота матері», «Під тягарем», «Розпач». 1924 року створює чоловічу постать «Конання». У цій композиції (висохлої від голоду людини) він свідомо порушує симетрію, щоб натякнути на те, що це ще жива істота. Зауважимо: скульптура була створена за дев'ять років до початку голодомору в Україні. Упродовж 1923–1939 років художник виготовляє цілу низку скульптур Т. Шевченку, М. Леонтовичу, М. Левитському, Д. Заболотному та ін. 1939 року він стає учасником республіканської Шевченківської виставки.

Його художньому стилю притаманне не тільки формальне розв'язування проблеми фактури, а також своєрідний підхід до теми й оригінальна подача скульптурних форм. «Ознакою мого стилю, – писав художник, – стали характерні риси психіки мого народу. Пряма і крива (лінія, площина) стали двигунами у творінні українського стилю».

Під час Другої світової війни Сергій Жук залишився в окупованому німцями Києві. Один із членів Проводу українських націоналістів М. Михалевиц залишив свої спомини про відвідування майстерні митця 1941 року: «У жовтні О. Ольжич у товаристві нас <...> відвідав на Гоголівській вулиці панство Жуків. Сам маестро – відомий різьбяр – у дні лютневої революції був активним членом Української Гро-

мади Петрограду. В часи розмови Сергій Жук взяв у руки гіпсовий відлитою одного з погрудь його роботи і, витягнувши з порожнечі пожовклі старі часописи (якими він звичайно виповнював порожнечі скульптури), видобув з глибини погруддя туго згорнутий жовто-блакитний прапор, а саме той, під яким своїми величавими маніфестаціями з нагоди Шевченківських днів – 25000 українців Петрограду почали Лютневу революцію в надії розвалити російську тюрму народів». Напевно, в тій порожнечі скульптур і зберігалася «Відповідь М. Рильському на його поему «Зелений Київ», написана С. Жуком, за його словами, «ще в чортячому пеклі московського більшовизму», в серпні 1934 року. Поема М. Рильського складалася зі славослов'я на адресу Сталіна: «Слава Сталіна між нами, воля Сталіна між нас», прокляттями «жовтоблакитним торговцям»: «Прокляттям вам, купці жовтоблакитні, що матір'ю своєю торгували», та гімну Москві: «Москва – народів серце, мозок світу...». Наводимо уривок із «Відповіді...»:

...Але нащо поету здався
Весь арсенал набоїв політичних,
Дешевих гасел політичних,
Кому поет служить поклявся?
Невже забув криваві грози,
Мільйони жертв... дитячі сльози –
Усе, що так в житті кохав,
Поет на все, на все начхав...

Із 1944 року Сергій Жук перебуває на еміграції в Німеччині. Там він відновлює діяльність Літературно-мистецького й наукового товариства при Українському комітеті в Авгсбургу, яке об'єднало переміщених українських письменників, митців і науковців. Український діяч діаспори О. Воропай у своїх споминах пише: «Відомий діяч не тільки українського мистецтва, а й української культури взагалі, поет, скульптор <...> з усіма він співпрацював, розпочавши свою невпинну діяльність на користь української культури ще в царському Петербурзі <...>. Після революції 1917 року вернувся в Україну і був першим ініціатором створення української опери в Києві. Проте складні політичні умови не дали змоги нормально розвиватися українському життю. На тлі безперервних катастроф розвивалася творчість і йшло життя українських митців. Одним із небагатьох, кому пощастило пережити тяжкі години в Україні, лишився й Сергій Жук, ставши своєрідним літописцем змагань української культури».

В українському часопису «Голос» від 17 грудня 1944 року С. Жук опублікував статтю «Трагічний шлях українських митців», яка закінчується такими словами: «Сумні речі розповідає С. Жук. І сам він жив під постійною загрозою переслідувань, ховаючи свої патріо-

тичні українські вірші в гіпсованому тілі своїх скульптур. І так кожен з українських митців, злигоденіючи в советській дійсності, ховав у надрах своєї творчості, в найглибших кутках своєї душі, дороге й святе ім'я України, зберігаючи його для наступних поколінь».

Помер Сергій Стефанович 1 квітня 1969 року в місті Авгсбургу.

Література

1. Бобрищев К. Отчий край. Т. 2 / Костянтин Бобрищев. – Полтава, 2002.
2. Воропай О. В дорозі на Захід / Олекса Воропай. – Лондон, 1970.
3. Жук Є. Українське жіноче коло / Єлизавета Жук // Визвольний шлях. – 1963. – № 6.

4. Жук С. Апологія зрадництва / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1967. – № 3.

5. Жук С. З давноминулого / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1965. – № 3.

6. Жук С. Казки нема – казка вмерла / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1962. – № 4–5.

7. Жук С. Мій мистецький шлях / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1965. – № 5.

8. Жук С. Листи в редакцію / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1964. – № 1, № 9.

9. Жук С. Українська громада в Петербурзі / Сергій Жук // Визвольний шлях. – 1964. – № 2.

10. Михалевич М. Сорок років тому / М. Михалевич // На зов Києва : зб. статей, спогадів, документів. – Торонто – Нью-Йорк, 1985.

11. Ротач П. Розвіяні по чужині / П. Ротач. – Полтава, 1998.

